

Лозовицький Василь Миколайович,

протоієрей,

кандидат богословських наук, доцент,

завідувач кафедри Священного Писання і богослов'я

Волинської православної богословської академії,

докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0000-0001-5645-4309

decane@vpba.org, lozovutskiy@gmail.com

ПРИНЦИПИ «ВІДКРИТОГО ПРАВОСЛАВ'Я» У БОГОСЛОВ'І МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ ЕПІФАНІЯ

У статті проаналізовано богослов'я Предстоятеля Православної Церкви України Митрополита Епіфанія в контексті принципів «відкритого православ'я». Дослідження базується на богословських працях та проповідях митрополита Епіфанія і розкриває унікальність його методу, який об'єднує теоретичний підхід із практичним досвідом, роблячи акцент на моральному богослов'ї. Показаний розвиток православної антропології та еклезіології в межах православного поміркованого консерватизму, що виражається в поєднанні ідей, притаманних таким напрямом, як неопатристика та концепція «відкритого православ'я». У межах православної антропології уявлення про людину доповнюються рисами, необхідними у сучасному плюралістичному світі, – толерантністю, свободою, яка є найбільшою її цінністю, відкритістю зі збереженням та примноженням власної релігійної традиції. У питаннях православної еклезіології утверджуються уявлення про місію Церкви у її відкритості до культурних та духовних надбань інших культур та релігій, здатності до ведення діалогу з усвідомленням відмінностей у догматах та збереження Істини. Показано, що розвиток православної антропології та еклезіології має більшою мірою практичний, ніж теоретичний вектор і спрямований на утвердження такої частини Тіла Церкви, яка, з урахуванням багатого попереднього її духовного досвіду, шанування усіх її здобутків, через прославлених перед Богом її святих буде органічною до Вселенського Православ'я. Водночас покладається сподівання й на те, що Українська Церква збагатить його розвитком дарованих Богом її народів талантів, виявом притаманних українському народу рис – любові до Бога, любові до Батьківщини, шанування природи, щирого ставлення до інших народів та культур, водночас примножить власну традицію добром та красою сучасного християнського світу.

Ключові слова: митрополит Епіфаній, відкрите православ'я, православна антропологія, православна еклезіологія, віра, любов, божественне творіння.

Lozovytskyi Vasyl,

archpriest,

PhD in Theological Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Sacred Scripture and Theology

of Volyn Orthodox Theological Academy (VOTA),

Postdoctoral Student at the Department of Theology and Religious Studies

Dragomanov Ukrainian State University

orcid.org/0000-0001-5645-4309

decane@vpba.org, lozovutskiy@gmail.com

THE PRINCIPLES OF “OPEN ORTHODOXY” IN THE THEOLOGY OF METROPOLITAN EPIFANIY OF KYIV AND ALL UKRAINE

The article analyzes the theology of the Primate of the Orthodox Church of Ukraine, Metropolitan Epifaniy, in the context of the principles of "open Orthodoxy". The study is based on the theological writings and sermons of Metropolitan Epifaniy and reveals the uniqueness of his method, which combines a theoretical approach with

practical experience, emphasizing moral theology. The author shows the development of Orthodox anthropology and ecclesiology within the framework of Orthodox moderate conservatism, which is expressed in a combination of ideas inherent in such areas as neo-patristics and the concept of "open Orthodoxy". Within the framework of Orthodox anthropology, the idea of man is complemented by the features necessary in the modern pluralistic world: tolerance, freedom, which is his greatest value, openness with the preservation and enhancement of his own religious tradition. In the issues of Orthodox ecclesiology, the author affirms the idea of the mission of the Church in its openness to the cultural and spiritual heritage of other cultures and religions, the ability to conduct a dialogue with an awareness of differences in dogmas and the preservation of the Truth. It is shown that the development of Orthodox anthropology and ecclesiology is more practical than theoretical and is aimed at establishing a part of the Body of the Church that, taking into account its rich previous spiritual experience, honoring all its achievements, through its saints glorified before God, will be organic to Universal Orthodoxy. At the same time, it is hoped that the Ukrainian Church will enrich it by developing the talents God has given its people, by manifesting the inherent traits of the Ukrainian people – love for God, love for the Motherland, respect for nature, and a sincere attitude toward other peoples and cultures; and at the same time by multiplying its own tradition with the goodness and beauty of the modern Christian world.

Key words: Metropolitan Epifaniy, open Orthodoxy, Orthodox anthropology, Orthodox ecclesiology, faith, love, divine creation.

Постановка проблеми. Богослов'я Православної Церкви є живим шляхом до Бога, на якому, як і в будь-якій живій системі, є творчі злети та напружені пошуки. Сучасний стан православного богослов'я як у світі загалом, так і в Україні зокрема характеризується двома протилежними за їхньою суттю тенденціями. З одного боку, спостерігається потужна хвиля неоконсерватизму, а з іншого – цілеспрямований пошук основ для формування богослов'я, відкритого до пропонованого світом розмаїття, з одночасним збереженням власних традицій та ідентичності. У цих умовах особливо відповідальним є вибір шляху Помісної Православної Церкви України, яка в трагічних умовах війни в Україні стає виразом української релігійної ідентичності, основою духовного відродження країни, дороговказом для інтеграції українського православ'я в європейський аксіологічний простір. У цьому контексті особливу увагу привертає богослов'я митрополита Епіфанія, предстоятеля Помісної Православної Церкви України.

Митрополит Епіфаній, обраний Помісним Собором 15 грудня 2018 року, став не лише духовним лідером, а й символом єдності та самовизначення православних українців. У цій статті ми намагаємося розглянути прояви принципів «відкритого православ'я» у богослов'ї Блаженнішого, розкривши їх історичну основу та вплив на сучасне православ'я, а також їх відображення у церковному житті України. Основою дослідження є його друковані богословські праці та проповіді.

Метою дослідження є розширення розуміння сутності та основних аспектів богослов'я

митрополита Епіфанія, а також висвітлення його внеску у розвиток сучасної православної думки.

Виклад основного матеріалу. Утворення Православної Церкви України у 2018 році на Об'єднавчому соборі українських православних церков має велике історичне значення не лише для православних вірян, але й загалом для української національної ідентичності, важливим складником якої ще з часів хрещення України-Русі і було православ'я. У цьому акті був закладений поворот для українського богослов'я від російського фундаменталізму до «відкритого православ'я», до відкриття цінності богословського плюралізму та діалогу, до необхідності формування богослов'я відмінності та тотожності, до сприйняття інакшості, яка, згідно з думкою митрополита Пергамського Іоанна Зізіуласа, «стає онтологічною частиною нашої ідентичності», адже «є складовою єдності, а не її наслідком» (Zizioulas, 2006, р. 40). Цей поворот, безумовно, визначив і буде визначати надалі основу православної української самосвідомості, богослов'я та життя Церкви, що, безумовно, буде позначатись і на соціокультурному, політичному, економічному та загалом на духовному розвитку українського суспільства.

Метою «відкритого православ'я» є шлях від «відкритої Церкви» до «відкритої особистості». Тому у проповідях митрополита Епіфанія нерідко наголошується на особливостях служіння Богові саме в наш час, як зауважує він у проповіді в неділю після Пасхи: «щоб служити Господеві у наш час, не потрібне миро,

аби помазати Його пречисте тіло, <...> Йому потрібне миро доброго чесного життя, миро віри, любові і смирення; стриманості послуху, терпіння і всемудрості; миро милосердя, взаємної допомоги і підтримки» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 23). У цих словах розкривається і власне український тип православ'я, який, на відміну від російського формалізму, завжди тяжів до внутрішнього вияву духовності, до вияву євангельської практичної, а не теоретичної моральності.

У доповіді Предстоятеля на Архієрейському Соборі 14 грудня 2019 р. митрополит Епіфаній наголосив на тому, що одним із важливих завдань Церкви «є розширення просвітництва серед своїх вірних, надання їм можливості краще пізнати засади Євангельського вчення, настанов Церкви, залучення їх до повноцінної участі у житті місцевої релігійної громади. Слід ясно усвідомлювати, що період масового навернення до віри після років державного радянського атеїзму та примусового обмеження діяльності Церкви – завершився, і слід прикладати зусилля для того, щоби навернені зберегли цю віру, жили згідно з її настановами та не відпадали від неї» (Доповідь, 2019). Відповідно до цього завдання наголошується на необхідності пошуку власного шляху спільного життя Церкви, на якому буде здійснюватися воцерковлення вірних, відчуття ними єдності з усією Церквою. Важливою ознакою українського типу воцерковлення повинен бути діалог із суспільством, а не відмежування від нього, що є ознакою російського типу воцерковлення, активне залучення Церкви до соціального партнерства.

Важливим аспектом «відкритого Православ'я» є відгук Церкви на соціальні виклики, який втілюється в благодійній діяльності та милосерді. Зокрема, митрополит Епіфаній зауважує: «Благодійна і милосердна діяльність – невід'ємна частина життя Церкви та повинна бути притаманна усім християнам», оскільки вона є «однією з найбільш ефективних форм проповіді. Вона є свідченням того, що християни не лише декларують любов до ближніх, але і втілюють її у конкретних справах» (Доповідь, 2019).

Аналізуючи богословські праці Предстоятеля ПЦУ, переважно проповіді, додиш висновку про унікальну методологію

митрополита, в якій поєднується теоретичне із живим практичним досвідом, що робить його богослов'я переважно моральним богослов'ям, а чисельні звернення до творів Отців Церкви вказують на тяжіння до неопатристичних пошуків. Як слушно зауважує Юрій Дорошенко, «не випадково в одній зі своїх проповідей владика Епіфаній зазначав: “Святий Іоан Золоустий був насамперед моральним проповідником. Але було б неправильно вважати, що він був учителем моральності, а не віри, адже свій моральний ідеал він виводив із досконалого знання догматичної системи”» (Дорошенко). Вибір саме такої методології не є випадковим, оскільки, згідно з А. Бергсоном, відкритий тип православ'я передбачає творче втілення релігійного досвіду, що найбільш притаманне неопатристиці та персоналізму.

Виходячи з вищезазначеного, закономірно, що найбільшого розвитку у богослов'ї митрополита набуває вчення про людину. В антропології митрополит Епіфаній акцентує увагу на унікальності людської природи, оскільки, будучи відмінною від усього створеного світу, маючи «блаженний стан», будучи «досконалою і чистою», коли «розуму підвладне було будь-яке знання, він (першостворений Адам) проникав у найглибші умоглядні безодні і пізнавав істину, воля мала абсолютну свободу, серце було чистим від гріховних помислів, а тіло було безсмертним» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 95), людина була створена Богом за «Своїм образом і подобою (Бут. 1:26) через свою невимовну Любов» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 102).

Будучи створеною «Богом досконалою і здатною до безсмертя», людина порушує Творцем встановлений закон і руйнує «належний зв'язок між людиною і Творцем, як джерелом буття», в такий спосіб «в людську природу увійшли тління, тобто розпад, страждання, хвороби і смерть» (Епіфаній, 2023). У чисельних проповідях Блаженніший акцентує увагу на спотвореній гріхом людській природі, наголошує на тому, що «гріх – це найбільше зло, нещастя і корінь всіх бід і людських страждань», він є «причиною смерті тимчасової і вічної» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 75). У спотвореному стані власної природи людина добровільно, як про те вчили і Святі Отці, віддаляється від того, що відповідає її природі, наближається до того, що є для неї протиприродним. Зокрема, митрополит

Епіфаній зауважує: «Кожен наш гріх піддає нас смертельним хворобам та іншим бідам, але не тільки тому, що він є моральним злом, а тому, що віддаляє нас від Бога – Джерела нашого життя і всіх благ» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 77).

У спотвореному стані своєї природи людина відхиляється від істинної мети її призначення. Безпосередньо слово «гріх» у перекладі із грецької «αμαρτία» означає «промахнутись, не попасти в ціль». Митрополит вчить того, що «причиною всього цього є приземленість наших почуттів і думок. Ми через своє гріховне життя стали приземленими, а в момент доторкання до світу таємного стаємо чужими йому, бо духовний світ стає все далі і далі від нас» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 84). Отже, кожна людина «належить до двох світів: світу матеріального і світу духовного, і залежно від стану душі тяжіє до того чи іншого» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 58).

Проповіді Предстоятеля ПЦУ є зразком втілення поставленого перед Церквою завдання просвітництва її вірних, саме тому в них цілеспрямовано розкриваються догматичні та канонічні питання, нерідко наголошується на питаннях людської та божественної волі, віри, любові, свободи та взаємодії людини і Бога у питаннях спасіння. Дотримуючись стилю морального проповідництва, митрополит при цьому майстерно використовує і феноменологію для розвитку та поглиблення релігійного досвіду. Подібно до богослов'я Мануссакіса та Гарта він вживає «надкатегоріальні визначення сутності, такі як єдність, краса, благо, любов, істина» тобто «імена Бога» (Христокін, 2019, с. 393), спонукаючи до нового переживання досвіду Бога, як дискурсу хвали. Як вказує Блаженніший, Бог «милостивий і щедрий Податель благ кожному із нас готовий подати те, що ми просимо, і більше того» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 77), але від людини залежить, чи зможе вона «вмістити в своєму грішному естві ті благодатні дари», чи здатна вона прийняти і цінувати їх, чи достойна їх отримати (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 77). Розкриваючи взаємодію Божественної та людської волі у питанні спасіння, митрополит наголошує: «Воля Божа щодо людини завжди блага і довершена». Божа воля завжди «спрямована на те, щоби принести людині вічне блаженне життя». Інша воля є людською, і від неї також «залежить

здійснення волі Божої над людиною в силу наданої нам свободи». Він зауважує: «Коли ми хочемо – ми приймаємо волю Богу, і вона звершується над нами. Коли ми волі Божої не приймаємо – вона залишається не здійсненою. Воля Божа для нас – ніби весільне свято, яке господар приготував для покликаних гостей, але не всі скористалися його гостинністю. Воля Божа – це ніби ті таланти, які пан роздав своїм слугам, але одні використали їх для примноження багатства, а інший – закопав у землю, залишивши подароване безплідним» (Проповідь, 2023). В означеному виражається сутність богослов'я модерну, в якому акцентується на реальності суб'єкта, його думці та виборі, але одночасно на його відповідальності за власний вибір та перед Іншим, завдяки відкритості до якого він і стає очевидним. У зазначеному розкриваються і базові засади «відкритого православ'я» – розуміння свободи людини, її волі як фундаментальної цінності людської особистості, її ідентичності. Навіть в умовах ризику втрати зв'язку людини з джерелом її існування «відкрите православ'я», на відміну від російського фундаменталізму, наголошує на неприпустимості застосування примусу людини щодо її життєвих, моральних та світоглядних виборів (Коваленко, 2021, с. 67–70).

Водночас усе в житті людини, на його думку, залежить від волі Божої. Митрополит Епіфаній, звертаючись до Святих Отців, зауважує: «Святі отці порівнюють човен, в якому пливли апостоли, із нами, людьми, море – зі світом, а бурю – із тими спокусами і негараздами, які трапляються людям на шляху спасіння. В нічній пітьмі, що оточує нас, серед цих бурхливих життєвих хвиль ми можемо знайти спокій, мир і безпеку тільки у твердому переконанні і вірі в те, що Господь біля нас і опікується нами, що все, що відбувається з нами, відбувається не просто так, а з волі Божої» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 92). Отже, важлива людська чеснота – свобода волі – є її найбільшою чеснотою і найбільшою спокусою одночасно, причиною розділеності людини, яку вона обов'язково повинна подолати.

Людина повинна відновити цілісність. Цілісність, яка у Богові є кінцем розділення, в людині можлива лише за умови життя відповідального та вдумливого щодо себе, відмінного від звичного, споживацького способу. У проповіді на

«Неділю 4-ту після Пасхи, про розслабленого» митрополит Епіфаній, звертаючись до вірних, концентрує увагу на тому, що ми «повинні взяти на себе відповідальність жити, як людина, яка вже більше не розділена в собі, в якій немає постійної війни між добром і бажанням зла. Ми повинні стати цілісними. Щодо Бога це означає кінець розділенню, щодо себе це означає те дерзання, яке нам дозволяє жити не поверхнево, не просто так, а жити вдумливо, глибоко, жити всією глибиною свого життя і своєї душі» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 27).

Відновлення цілісності, узгодження власної волі з Божественною волею можливе через Любов. Як зауважує ієрарх, Бог, «створивши людину абсолютно свободною, зі Своєї любові Він не примушує її ні до добра, ні до зла, бо наділив її всіма чеснотами, якими вона може відрізнити добро від зла і обрати щось одне» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 102). Наділивши людину усіма чеснотами, Господь очікує від неї іншого прояву її природи – любові. Через любов, навчає Митрополит Епіфаній, «яку отримала людина від Господа, і завдяки їй, будучи свободною, може уподібнитись Йому. Любов вища за усі духовні дари, бо, за словами апостола Павла, є «сукупністю довершеностей» (Кол. 3:14). «Хто не любить, – каже святий «апостол любові» Іоан Богослов, – той не пізнав Бога, бо Бог є любов» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 102).

Чільне місце в проповідях Блаженнішого посідає питання віри. Він говорить про те, що «віра була потрібна сліпцям для зцілення, віра потрібна і нам у справі нашого спасіння», наголошує на тому, що Богові приємна «наша проста і щира віра», бо вона «сильно діє» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 81). Оскільки в сучасному світі «Господні слова «просіть і дасться вам; шукайте і знайдете; стукайте і відчинять вам; бо кожен, хто просить, одержує, і хто шукає, знаходить, і тому, хто стукає, відчиняють (Мф. 7:7-8) залишаються актуальними у всі часи» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 81). Звертаючись до думки Іоана Золотоуста, він наголошує: «Спаситель не завжди вимагав віри від страждаючих, а особливо тоді, коли вони ще не починали володіти розумом або позбавлялись його через хвороби. Але тут і хворий виявив свою віру. Бо, не маючи віри, він не погодився б, щоб його підняли на покрівлю дому і звідти

спустили до Христа» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 81).

Усі чудеса, які творив Господь, були поєднанням волі Божої до спасіння людини та щирої віри людини. Митрополит наголошує на тому, що «істинне чудо Боже завжди є даром і двосторонньою взаємодією Творця з творінням. Господь подає, а людина приймає через силу віри. І саме на цій силі віри, яка стає містком між Богом і людиною, між Творцем і сотвореним, наголошує Христос. Він заохочує віру жінки, зціляючи її лише через доторкання до ризи та виявляючи її віру заради напоумлення і натхнення для багатьох. Він заохочує і віру Іаїра, заради якої навіть померла дочка його повертається до життя. І через ці приклади Бог сьогодні заохочує до живої, діяльної, осмисленої віри і кожного з нас» (Проповідь, 2023). І сьогодні чимало існує цих свідчень, тому і говорить Епіфаній: «Ми чуємо нині ці свідчення. Ми отримуємо урок того, як Бог діє, коли людина відкриває для Нього двері свого серця і дає Йому перше місце у власному житті, цілковито довіряючись Йому» (Проповідь, 2023).

Щира віра разом із любов'ю до ближнього була притаманна тим, хто йшов до Господа, «не замислюючись над тим, що чинять» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 81), і Господь завжди відповідав їм. Так і святі, «оживлені любов'ю до Бога, вони самовіддано прагнули до моральної чистоти, боролися з гріхом в різних його проявах, і завдяки цьому сподобилися такої духовної чистоти, ставши носіями Святого Духа. Їхня віра в Христа Ісуса виражалася в богоугодному житті» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 54–55). Крім того, вони «подвигами благочестя і любові з всецілою самовідданістю Богу завдяки божественній благодаті преображались із цих, подібних до нас, людей на святих жителів небесного Єрусалиму» (Епіфаній (Думенко), 2012, с. 58). У зазначеному ми бачимо певний синтез природного богослов'я, яке виходить завжди із віри, та містичного богослов'я, яке народжувалось і існує в переживаннях, в кенотичному прагненні до Бога.

Наведені приклади антропології Митрополита Епіфанія є свідченням втілення ідей «відкритого православ'я» в межах поміркованого консерватизму з елементами паламізму та неопатристичного екзистенціалізму, в яких утверджуються базові цінності

християнства – свобода, гідність, любов, які суголосні і базовим цінностям сучасного демократичного європейського суспільства. Однак евангелізація суспільства здійснюється Предстоятелем ПЦУ через акцент на місці віри людської в її житті земному та вічному, що вказує на повернення богослов'я митрополита до есхатологічної проблематики. Певною мірою це може бути зумовлене новітніми викликами людській свободі в царині світської етики та моралі, прав людини щодо її тіла тощо. У межах «відкритого православ'я» свобода людини є найбільшою її цінністю, як це було уже продемонстровано вище на прикладах проповідей Митрополита Епіфанія.

В еkleзіології Блаженніший наслідує основні наративи Вселенського Патріархату, важливими принципами якого є відкритість до обміну духовними традиціями та богословськими позиціями. Певною мірою йдеться і про реформацію Церкви в контексті діалогу з модерністю, який, на думку архімандрита Кирила Говоруна, дозволяє Церкві «відкрити наново власний первинний етос» та бути здатною до розвитку (Говорун, 2018, с. 229). Зокрема, в Доповіді Предстоятеля на Архієрейському Соборі в 2019 р. взаємодії Церкви з іншими Помісними Церквами, з конфесіями та релігійними організаціями присвячується окремий розділ, в якому наголошується на високій оцінці «оновлення понад тисячолітнього особливого духовного зв'язку нашої Церкви зі Святою Горою Афон, з її чернечими обителями. Адже саме звідти преподобний Антоній Печерський, уродженець чернігівського Любеча, приніс до київських пагорбів досвід і традицію аскетичного, подвижницького життя, заклавши основи чернечого уставу на Русі» (Доповідь, 2019), виражається впевненість у тому, що відновлення та зміцнення зв'язків з чернечими обителями Афону призведе до позитивного розвитку і Помісної Церкви України.

Відкритість до впливів різноманітних православних богословських течій і шкіл підтверджується розвитком обміну досвідом в освітній сфері, між студентами та викладачами богословських шкіл України та закордонними центрами науки та освіти (Підписано Договір; Домовленість; ВПБА, ч. 1, ч. 2). Підтвердженням того є навчання українських студентів у богословських закладах Греції.

Відкритість до діалогу з іншими конфесіями базується на розумінні того, що така відкритість «значно більше відповідає євангельським настановам». Зокрема, в Доповіді наголошується на тому, що Помісна Православна Церква України має добрі відносини з «Греко-Католицькою та Римо-Католицькою Церквою, з низкою протестантських конфесій, з єпархією Вірменської Апостольської Церкви» (Доповідь, 2019), що не впливає на «вірність Православ'ю», оскільки «загальновідомою є різниця між Православною та Католицькою Церквою, між якими немає євхаристійного єднання в силу відмінності у віровченні, зокрема у важливих догматичних питаннях» (Доповідь, 2019).

Відкритість до діалогу з іншими конфесіями розвивається в межах утвердження принципу єдності в різноманітті, що забезпечує «збереження міжконфесійного миру в Україні, недопущення розпалення ворожнечі та протистояння на релігійному ґрунті» (Доповідь, 2019). У Доповіді акцентується на тому, що Православна Церква України має вже більше ніж 20 років успішного досвіду «співпраці християн, мусульман та юдеїв України в рамках Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Разом ми відстоюємо традиційні моральні та духовні цінності, захищаємо свободу віросповідання, як інституція українського громадянського суспільства турбуємося про добрий напрямок його розвитку» (Доповідь, 2019). Дотримання принципу «єдності різноманіття» відповідає загальним світоглядним настановам і українського суспільства, яке має тривалий історичний досвід толерантного ставлення до різноманітних релігійних організацій.

У богослов'ї митрополита Епіфанія спостерігається і суголосність із богослов'ям Патріарха Варфоломія у питаннях відповідальності за створіння (Патріарх Варфоломій, 2011, с. 124–134). Зокрема, у Всесвітній день захисту тварин на своїй сторінці у Facebook зауважує: «Бог створив природу нашої землі для розвитку в гармонії та любові. Її невід'ємною частиною є тваринний світ. Господь доручив людині відповідальне завдання піклуватися про кожне Своє творіння, аби ми дбали не лише про себе, але і про братів наших менших». Він закликає до відповідальної оцінки ставлення людини тих, хто населяє нашу планету, наголошує на нерідкому споживацькому ставленні людини до тварин, на її жорстокому

ставленні до звірів з метою розваг, у випадку дресирування, або ж заради отримання фінансової вигоди. Наголошуючи на невідповідності подібних дій людини Божому замислу, митрополит закликає до відновлення природної гармонії, одним із важливих елементів чого є гуманне ставлення до тварин: «Як Предстоятель Православної Церкви України може засвідчити: ми підтримуємо благі справи, спрямовані на захист природного середовища та його жителів. Господь сотворив і тварин, і людей у гармонії «і побачив Бог усе, що Він створив, і ось, добре воно» (Бут. 1:31). Отже, турбуючись про тварин, ми показуємо, що віримо Божому Слову, і той, хто має в серці віру, свідчить про неї справами, зокрема і дбайливим ставленням до природи та захистом тварин від жорстокості. Бережімо їх своїм піклуванням та добром!». Означене вказує на позицію Церкви у питаннях збереження довкілля.

Висновки. Здійснений короткий оглядовий аналіз праць митрополита Епіфанія дає можливість виокремити основні принципи його богослов'я, які походять з усвідомлення необхідності народження нової частини Тіла Церкви з урахуванням водночас багатого попереднього духовного досвіду Церкви, шанування усіх її здобутків, через прославлених перед Богом її святих, яка буде органічною

щодо Вселенського Православ'я, але водночас збагатить його розкриттям дарованих Богом її народові талантів, виявом притаманних українському народу рис – любові до Бога, любові до Батьківщини, шанування природи, щирого ставлення до інших народів та культур, створення Церкви, яка збагатить традицію добром та красою сучасного світу.

У богослов'ї митрополита Епіфанія чітко простежуються й відчутні впливи неопатристички, персоналізму, паламізму, феноменології, однак унікальність його богословського методу полягає у поєднанні теоретичного із практичним досвідом, що дозволяє говорити про богослов'я ієрарха як про моральне богослов'я. Серед принципів «відкритого Православ'я» важливо відзначити формування православної особистості, відкритої до сприйняття Іншого, але на основі глибокої віри, праведного життя, вільного вибору, свободи волі, живого вияву Любові із глибоким вкоріненням у спільнотне життя Церкви. У контексті еклезіології основними принципами постають відкритість світу, а не відгородженість від нього, що виявляється в розвитку благодійної діяльності та милосерді, просвітництва, відкритості до обміну духовними традиціями та богословськими позиціями, міжцерковному та міжрелігійному діалозі, відповідальності за створіння.

Список використаних джерел:

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. John D. Zizioulas. (2006). *Being as Communion*, ed. By Paul McPartlan, T & T Clark: London, 330 p.
3. *ВПБА розвиває співпрацю в Греції (част.1)*. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/vpba-rozvivae-spivpracyu-v-grecii-chast1> (дата звернення 25 листопада 2023).
4. *ВПБА розвиває співпрацю в Греції (част. 2)*. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/vpba-rozvivae-spivpracyu-v-grecii-chast-2> (дата звернення 25 листопада 2023).
5. Вселенський Патріарх Варфоломій. (2011). *Віч-на-віч із Таїною. Православне християнство у сучасному світі*. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 238.
6. Говорун, К. (2018). *Риштовання Церкви: вбік постструктуральної еклезіології*. Говорун. К.: Дух і Літера. 312 с.
7. *Домовленість про співпрацю з Патріаршим університетом Церковною академією Криту*. URL: <https://krpa.edu.ua/novyny/akademia/domovlenist-pro-spivpratsiu-z-patriarshym-universytetom-tserkovnoiu-akademiieiu-krytu/> (дата звернення 25 листопада 2023).
8. *Доповідь Предстоятеля на Архієрейському Соборі 14 грудня 2019 р.* URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhierejskomu-sobori-14-grudnya-2019-r/> (дата звернення 25 листопада 2023).
9. Дорошенко, Ю. *Натхненне слово на шляху до спасіння*. URL: https://risu.ua/nathnenne-slovo-na-shlyahu-dospasinnya_n106557 (дата звернення 25 листопада 2023).
10. Епіфаній (Думенко), архієпископ. (2012). *На шляху до спасіння: проповіді, слова, послання, промови, доповіді, інтерв'ю*. Київ : [б.в.]. 692 с.
11. Епіфаній Митрополит. (2023). *Якби не було гріхопадіння, якби людська природа була вільною від дії зла – то і хвороб не існувало би*. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/yakby-ne-bulo-URL: gihopadinnya-yakby-lyudska-pryroda-bula-vilnoyu-vid-diyi-zla-to-i-hvorob-ne-isnuvalo-by-mytropolyt-epifanij/> (дата звернення 25 листопада 2023).

12. Коваленко, Ю.І. (2021). *Концепція «відкритого православ'я»: функціональність та перспективи розвитку*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ, 266. URL: <https://www.academia.edu/52935057> (дата звернення 25 листопада 2023).

13. *Підписано Договір про співпрацю з Православною академією Криту* URL: <https://kpba.edu.ua/novyny/akademia/pidpysano-dohovir-pro-spivpratsiu-z-pravoslavnoi-akademiiei-kryta/> (дата звернення 25 листопада 2023).

14. *Проповідь Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія у двадцять другу неділю після П'ятидесятниці*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/syla-viry-tse-svidomyj-akt-lyudskoyi-voli-koly-lyudyna-daye-zgodu-na-diyu-tvortsya-shhodo-neyi-samoji-mytropolyt-epifanij/> (дата звернення 25 листопада 2023).

15. Христокін, Г.В. (2019). *Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях*. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософських наук. К., 544 с. URL: https://old.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.21/Khristokin_Diser1.pdf (дата звернення 25 листопада 2023).

References:

1. Bibliia. (2004). *Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu*. V ukrainskomu pereklydi z paralelnymu mistsiamy ta dodatkamy [Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. In Ukrainian translation with parallel places and appendices]. K.: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 1416. [in Ukrainian].

2. Zizioulas, J. (2006). *Being as Communion*, ed. By Paul Mc Partlan, T & T Clark: London, 330.

3. *VPBA rozvyvaie spivpratsiu v Hretsii (chast.1)* [VOTA develops cooperation in Greece (part 1)] Retrieved from: <http://www.vpba.edu.ua/news/vpba-rozvivaie-spivpratsiu-v-grecii-chast1> (2023, November, 25) [in Ukrainian].

4. *VPBA rozvyvaie spivpratsiu v Hretsii (chast.2)* [VOTA develops cooperation in Greece (part 2)] Retrieved from: <http://www.vpba.edu.ua/news/vpba-rozvivaie-spivpratsiu-v-grecii-chast-2> (2023, November, 25) [in Ukrainian].

5. Vselenskyi Patriarkh Varfolomii. (2011). *Vich-na-vich iz Tainoiu. Pravoslavne khrystianstvo u suchasnomu sviti* [Face to face with the Mystery. Orthodox Christianity in the modern world]. K.: DUKh I LITERA, 238. [in Ukrainian].

6. Govorun, K. (2018). *Rystuvannia cerkvy: v bik poststrukturalnoi ekleziologii* [Scaffolding the Church: Toward a Poststructural Ecclesiology]. Kyiv: Dukh i Litera. 312 p. [in Ukrainian].

7. *Domovlenist pro spivpratsiu z Patriarshym universytetom Tserkovnoiu akademiiei Krytu* [Agreement on cooperation with the Patriarchal University of the Church Academy of Crete] Retrieved from: <https://kpba.edu.ua/novyny/akademia/domovlenist-pro-spivpratsiu-z-patriarshym-universytetom-tserkovnoiu-akademiiei-krytu/> (2023, November, 25). [in Ukrainian].

8. *Dopovid Predstoyatelia na Arxiereiskomu Sobori 14 grudnia 2019 r.* [Report of the Primate to the Council of Bishops on December 14, 2019.] Retrieved from: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-14-grudnya-2019-r/> (2023, November, 25) [in Ukrainian].

9. Doroshenko, Y. *Natxnenne slovo na shliaxu do spasinnia*. [The inspired word on the way to salvation] Retrieved from: https://risu.ua/nathnenne-slovo-na-shlyahu-do-spasinnia_n106557 (2023, November, 25) [in Ukrainian].

10. Epiphanii (Dumenko), Arxiepuskop. (2012). *Na shliaxu do spasinnia: propovidi, slova, poslannia, promovu, dopovidi, interviu* [On the way to salvation: sermons, words, messages, speeches, reports, interviews]. Kyiv, 692. [in Ukrainian].

11. Epiphanii Mytropolyt. (2023). *Iakby ne bulo grixopadinnia, i akby liudska pryroda bula vilnou vid dii zla – to i xorob ne isnuvalo by* [If there had been no fall, if human nature had been free from the influence of evil, then there would have been no diseases. Orthodox Church of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.pomisna.info/en/all-news/if-there-were-no-fall-into-sin-if-human-nature-were-free-from-the-influence-of-evil-then-there-would-be-no-illness-metropolitan-epiphanius/> (2023, November, 25) [in Ukrainian].

12. Kovalenko, Yu.I. (2021). *Kontseptsiiia «vidkrytoho pravoslavia»: funktsionalnist ta perspektyvy rozvytku*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosoфskykh nauk [The Concept of "Open Orthodoxy": Functionality and Prospects for Development. Thesis for the degree of Candidate of Philosophical Sciences]. Kyiv, 266. Retrieved from: <https://www.academia.edu/52935057> (2023, November, 25). [in Ukrainian].

13. *Pidpysano Dohovir pro spivpratsiu z Pravoslavnoi akademiei Kryta* [Cooperation agreement signed with the Orthodox Academy of Crete] Retrieved from: <https://kpba.edu.ua/novyny/akademia/pidpysano-dohovir-pro-spivpratsiu-z-pravoslavnoi-akademiiei-kryta/> (2023, November, 25). [in Ukrainian].

14. *Propovid Blazenniisogo Mytropolita Kyivskogo i vsiei Ukrainy Epifania u dvadtsiad drugu nediliu pislia Piatydesiatnytsi* [Sermon by His Beatitude Metropolitan Epiphany of Kyiv and All Ukraine on the Twenty-Second Sunday after Pentecost]. Retrieved from: <https://www.pomisna.info/en/all-news/the-power-of-faith-is-a-conscious-act-of-human-will-when-a-person-gives-consent-to-the-creative-action-regarding-himself-metropolitan-epiphanius/> (2023, November, 25). [in Ukrainian].

15. Khristokin, H.V. (2019). *Metodologia pravoslavnoi teologii v ii paradygmalnykh transformatsiiax*. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora filosoфskykh nauk [Methodology of Orthodox theology in its paradigmatic transformations. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy]. Kyiv, 544. Retrieved from: https://old.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.21/Khristokin_Diser1.pdf (2023, November, 25). [in Ukrainian].